

емігрантами і прибули на будівництво за рекомендацією Центрального комітету Міжнародної організації допомоги революціонерам (МОДР). Брендлі очолював бригаду, що працювала у монтажному відділі на печача «Мік», і навіть у ході численних конкурсів на кращу бригаду отримала одну з перших премій. Відомо про інцидент, що трапився у готелі між цими громадянами. Брендлі захищав комуністичний лад, натомість Беротт стверджував, що комунізм і фашизм це одне й те саме. Беротт висловлював бажання повернутися додому, до своїх батьків, Брендлі стверджував, що повернеться лише тоді, коли там відбудеться революція.

Автор доповідної записки, з якої довідуємося про цей інцидент, зробив досить гнівні висновки. Записку було подано 15 вересня 1933 р. на ім'я начальника адміністративного відділу Об'єднаного Дніпровського будівництва завідувачем іноземним бюро І. Соколовим. Останній картав усіх тих, хто спостерігав за конфліктом і був у ньому опосередковано замішаний (завідувачка готелю, міліція, сусіди). Він звинувачував їх за те, що вони не доклали належних зусиль для врегулювання конфлікту, «даючи дуже сильний привід Беротту скаржитися на вкрай недружнє ставлення, яке було виявлене до нього в СРСР – в'язали його, тримали у відділенні міліції, без всякої провини зробили винним, обходились із ним як із худобою і т. ін.» [9, 26]. Прикрість факту для радянської сторони підсилювалася тим, що Беротт таки не стерпів приниження своєї особистості і виїхав до Швейцарії. Його прізвище вже не фігурує серед іноземних працівників, прикріплених до «інстолу» Об'єднаного Дніпровського будівництва за грудень місяця 1933 р. [9, 6]. Отже, характер радянської політичної системи був прийнятний не для кожного іноземця.

Навіть у роки глибокої світової кризи, яка залишила без засобів до існування мільйони людей і, зокрема в передових індустріальних країнах, зробила менш вибагливими працівників до умов праці, бачимо чимало осіб критично налаштованих до співпраці з радянськими підприємствами.

Серед потенційних кандидатів на поїздку до СРСР (і до Запоріжжя зокрема) знаходилося достатньо таких, хто говорив «ні». За свідченням Торговельного представництва СРСР у Німеччині, інженер фірми «Брун, Бовері і К^о» гр. Брок, якого хотіли відрядити на Дніпробуд, відмовився від поїздки. Тому фірма «ВВС» терміново шукала цьому спеціалістові заміну. Замість нього 12 лютого 1930 р. на Дніпробуд виїхав інженер Еш. Витрати на поїздку закордонна фірма взяла на себе [10, 40].

Навряд чи можна бути певним, що пріоритетним фактором, який визначив вибір нового спеціаліста була його політична позиція. Разом із тим, не варто сумніватися, що новий кандидат фірми на поїздку до Дніпробуду, мав бути, принаймні, політично лояльним до більшовицької держави. Політичні погляди та ідеали іноземців суттєво коригували їхній вибір за можливості укладання трудової угоди для праці в СРСР. Виробничі відносини і побут стрімко «втягували» іноземців у радянську систему. Особливо це відчули на собі ті, хто прибув до СРСР одноосібно, не маючи своєї родини чи залишивши її на батьківщині. Вони занурювалися у радянську систему не тільки під час роботи, а й після неї, проживаючи у готелі, будинку для приїжджених чи гуртожитку. Таких була більшість.

Епізоди, пов'язані з неунормованістю побутових умов: проживання, харчування, медичне обслуговування, суттєво підточували ідеалістичні переконання частини іноземних громадян. Таких випадків було достатньо, щоб створити відповідну тональність оцінок іноземцями умов життя у радянській країні. Наприклад, коли захворів Н. Евері, він не зміг затриматися у лікарні й за кілька днів утік звідти, оскільки «хворі плювали і

шмаркали на підлогу і робили багато іншого, до чого він не звик». Евері не міг харчуватися у дніпробудівських ідальнях та на фабриці-кухні. Обіди йому приносили інші американці – Томсон. Незадовільний побут не тільки псував імідж радянської держави серед іноземців, а й розвіював їх інтернаціоналістські ілюзії.

З наростанням психологічного дискомфорту, зумовленого посиленням політичних репресій у СРСР 1930-х рр., ці працівники дедалі більше відходили від колишніх прорадянських ідей. Так, згаданий американський громадянин Теодор Марксіті, небезпідставно згодом зізнавався, що «його ідейні переконання суттєво похитнулись».

Таким чином, радянська політика, яка передбачала залучення іноземних спеціалістів в індустріальне будівництво, мала подвійний вплив на свідомість іноземців. Праця і проживання в СРСР позбавляли ілюзій і формували ідейні переконання на основі практичного досвіду про Радянську країну, її успіхи та недоліки. Еволюція радянського політичного режиму надавала багатий матеріал для утвердження політичного скептицизму, повернення до національних витоків, відмови від інтернаціоналістських ілюзій. Разом із тим, у свідомості радянських та іноземних громадян зростало розуміння ваги економічних факторів міжнародної співпраці, її суспільного впливу.

На національну самоідентифікацію суттєво впливали політичні фактори. Політизація, сформовані у західних країнах ілюзії про сутність радянської політичної системи, міфи про демократизм, народовладдя були тими чинниками, які послабили національну самоідентичність іноземців. Однак зіткнення носіїв цих поглядів із реаліями радянського ладу активізувало самоідентифікаційний потенціал нестійких типів національних ідентичностей. Це повертало їх у лоно колишньої національної політичної системи, від якої вони відштовхнулись, тікаючи чи тимчасово від'їжджаючи у пошуках вирішення власних проблем.

1. В 20–30-е годы об этом не спорили, а нанимали, приглашали и даже вербовали западных специалистов строить нам социализм // *Транс-Инфо*. – 2007. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://trans-info.volgograd.ru/~gazeta/2007/5/>.
2. *Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО)*. – Ф. Р-995. – Оп. 14. – Спр. 24.
3. ДАЗО. – Ф. Р-995. – Оп. 14. – Спр. 54.
4. ДАЗО. – Ф. Р-995. – Оп. 14. – Спр. 467.
5. *За індустріалізацію*. – 1930. – 26 октября.
6. ДАЗО. – Ф. Р-995. – Оп. 14. – Спр. 462.
7. *Пролетар Дніпробуду (Кічкас)*. – 1931. – 21 листопада.
8. *Руль (Берлін)*. – 1930. – 2 сентября.
9. ДАЗО. – Ф. Р-995. – Оп. 14. – Спр. 468.
10. ДАЗО. – Ф. Р-995. – Оп. 14. – Спр. 455.

В. П. Щетников

ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1941 – 1944 рр.): ДЕМОГРАФІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ У СВІТЛІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Пропонований аспект проблеми вивчення окупаційних режимів в Україні років Другої світової війни є пріоритетним та таким, що заслуговує на більш серйознішу увагу, ніж та, що приділялася йому дослідниками до останнього часу. Втім, не можна сказати, що тема є суцільною білою плямою в науковому та суспільному житті. Наприклад, вже з кінця 1943 р. румунська адміністрація робила багато для кореляції в позитивний бік

суспільній свідомості світового співтовариства вже існуючого іміджу власної господарської діяльності на окупованих радянських територіях. В установках та на підприєємствах проводився опис майна тощо. Відступ битих німецьких частин через територію Трансністрії під потужними ударами радянських військ III та IV Українських фронтів призвів до подальшого загострення стосунків між союзниками. Гітлерівське командування відкрито поставило під сумнів румунський «суверенітет» на українських землях між Південним Бугом та Дністром. 29 січня 1944 р. І. Антонеску видав наказ про скасування функцій «цивільного губернатора при Верховному командуванні армією на зайнятій території між Дністром та Бугом». Так з наказів кондуктора зникла назва «Трансністрія», а уся повнота влади перейшла до військових у особі дивізійного генерала Г. Потопяну [1].

Зрозуміло, ясне усвідомлення краху, що наближався, не виключало вивіз того, що ще можна було вивезти в ці останні тижні та дні румунської присутності на українських землях, так само, як і проведення репресивних заходів проти мирного населення загарбаних територій. Втім, 18 березня 1944 р. німці примусили своїх румунських союзників підписати «Протокол про передачу військовою адміністрацією територій між Дністром та Бугом генералу Аулебу, уповноваженому Верховного головнокомандування германської армії» [2, 243]. Одеса перейшла до рук німецького командування і румунське панування в Трансністрії закінчилося. Центральні та обласні державні архіви України, Національні архіви Румунії містять документи, де висвітлено названі події, але, мабуть, зайвим є казати, що рівень їх репрезентативності є доволі недостатнім для об'єктивного академічного дослідження.

Така сама ситуація спостерігається і з радянськими документами останніх років Великої Вітчизняної війни та перших повоєнних років, а надто слід сказати про Матеріали Надзвичайної державної комісії (НДК). Останнім часом дослідники доволі жваво обговорюють це питання, отже, немає суттєвої необхідності докладно це доводити в вузьких рамках цієї розвідки. Втім, хотілося б звернути увагу на деякі специфічні моменти притаманні саме південноукраїнському виміру цієї проблеми. Безумовним пріоритетом в діяльності Комісії та її відділень на місцях було розслідування злочинів проти людяності, але НДК підраховувала і економічні збитки, завдані СРСР Німеччиною та її союзниками. У повоєнні роки мало хто з дослідників детально аналізував запропоновані нею цифри та висновки, хоча впродовж усього радянського періоду не було видання, де б не використовувалися ці дані.

З середини 1990-х рр. почали з'являтися дисертації з роботи Комісії, що є позитивним моментом. На нашу думку, висновки Комісії безумовно дозволяють бачити і загальноукраїнську, і регіональну специфіку проблеми. Наприклад, сучасний дослідник проблеми Н. Бо Польсен наводить факти, коли матеріали з України працювали як на збільшення цифр збитків, так і на зменшення [3, 30–31]. З цієї проблемою зустрічаються і дослідники, що вивчають специфіку економічної експлуатації та соціальної політики в зонах румунської окупації, передусім, коли це пов'язано з територією Трансністрії. Проблема тут не лише у тому, що маємо змішаний варіант управління цією територією: румуно-німецький та цивільно-військовий, а й у тому, що маємо розрізнити специфіку цієї зони з сусідніми румунськими та німецькими зонами окупації українських земель. Навіть виходячи з зазначених моментів, дані НДК, що склалися за загальнорадянським шаблоном, нас не можуть задовольняти. І це лише, так би мовити, «зовнішня» специфіка регіону. Втім, відзначені моменти неодмінно виводять нас і на його «внутрішню» специфіку, що відображено у на-

ших попередніх публікаціях [4], тому наразі лише зазначимо ще раз: проблема точності підрахунків втрат на території конкретної окупаційної зони, з одного боку, вимагає пошуків нової методики дослідження, наприклад залучення даних усної історії, а з іншого – пошуків логічно обґрунтованої одиниці аналізу (етнічної, соціальної, вікової, гендерної, територіальної тощо). До речі, наприклад, етнічний та соціально-економічний вимір часто бувають взаємообумовленими та взаємозалежними.

Зрештою, чому дані НДК нас перестали задовольняти? На нашу думку, навіть не тому, що цифри з одних позицій в документах, які склалися на невеликій хронологічній відстані, інколи доволі різняться. Мабуть, і не тому, що 100% перелік людських та матеріальних втрат Другої світової війни з'явиться ще не скоро, а взаємовиключні моделі соціально-економічного розвитку завжди будуть мати своїх adeptів та неблаганних супротивників. Залишаючись на рейках наукового сприйняття історичного процесу маємо зробити висновок: дані Комісії (НДК), що маємо в наявності, не дозволяють повною мірою виявити специфіку предмету нашого дослідження – конкретної окупаційної зони, що виникла на українських землях у 1941–1944 рр., а саме – Трансністрії.

Кілька конкретних прикладів. Стосовно демографічних втрат, то перше, що кидається у вічі – це невідповідність (відсутність кореляції) цифрових даних за номінаціями злодіянь, з боку румуно-німецьких загарбників на території Одеської області. Власне кажучи, нашу увагу акцентували самі упорядники супровідної записки до зведених даних людських втрат «від окупації та військових дій» на Одещині впродовж 1941–1944 рр., коли надали стогові цифри: «... Всього по 27-ми району області общее количество жертв составляет 253.054 человека, в т.ч. детей – 20.396 человек. В общую сумму входят угнанные в рабство и «гетто» 48.664 чел.» [5, 70]. Саме цей момент і викликає найбільше запитань, оскільки стовбці 5-й та 6-й («Расстреляно»; «Детей в т.ч.») дають такі узагальнені дані – 168.778 та 4.992 людини співвідносно по усім 27-ми районам на початок грудня 1944 року. При цьому левова частка страчених – майже 150 тис. припадає на три (!) сільських райони: Доманівський (110.188), Мостовський (33.390) та Березовський (5.511) = 149.089 чоловік, плюс 3.307 дітей. Привертає також увагу той факт, що під час розстрілів у Доманівському р-ні не загинула жодна дитина, а у Березовському р-ні половина розстріляних – діти (2.738) [5, 71]. Якщо сюди додати дані лише по одному міському району Одеси – Іллічівському (5.881 людина, в тому числі 58 дітей), то результат буде ще більш вражаючим [5, 71].

Колізія полягає в тому, що стовбці 21 і 22 цього документу містять дані по «угнаним в рабство і гетто» (цифра вказана вище), у той час, як кількість розстріляних людей у трьох зазначених районах припадає на територію, де ці гетто знищення знаходилися, але з 48.664 осіб, «вигнаних в рабство та гетто» (в т.ч. 14.654 дітей) по 27 районах Одеси і Одеської області впродовж 1941–1944 рр. – 37.589 (в т.ч. – 13.170 дітей) було вигнано з 4-х районів: двох сільських – Овідіопольського та Гросулівського, та двох міських – Іллічівського та Кагановичського. В такій спосіб важко розрізнити кількісні параметри тих, що загинули в гетто, як і тих, що були «вигнані в рабство». В гетто Трансністрії потрапляли, крім одеських, ще й буковинські, бессарабські та власне румунські євреї, а з травня 1942 р. й ромське населення цих регіонів.

Отже, у зазначені в документах НДК, категорії з домінуючими кількісними параметрами потрапило як радянське, так і нерадянське населення, люди, що виселялися у гетто знищення або місця концентрації для більш довготривалого проживання (з метою використання робочої сили), як ті, що потрапляли на роботу у Німеччину, так і ті, що виселялися в східні райони

Транснїстрїї, з метою «румунїзацїї» її захїдних теренїв як дорослї, так і дїти, як цивїльнї особи, так і вїйськово-полоненї тощо. Можна було б сказати і про складнощї визначення суто нїмецьких та суто румунських пїдходїв у проведеннї окупацїйної полїтики в Транснїстрїї, але і наведенї приклади є доволї промовистими в планї репрезентативностї документїв НДК для вивченннн ситуацїї окупацїйного перїоду в Транснїстрїї [6, 92].

Стосовно економїчного аспекту даних за наслїдками господарюваннн окупантїв на пївденноукраїнських землях, то тут тожожностї пїдходїв у вирахуваннн збиткїв у рїзних окупацїйних зонах має бїльше прав на їснуваннн і сприймається не так одїозно, як у попередньому випадку, але і в такому разї маємо багато претензїй щодо наслїдкїв роботи НДК. Принагїдно, максимально схематично можемо зазначити одну загальну і одну регіональну проблему, що не знаходять розв'язаннн в рамках інформацїйного поля діяльностї Комїсії. Загальним моментом є те, що матерїали НДК не дають можливостї чїтко окреслити та диференцїювати збитки, завданї радянською стороною, через: а) загрозу швидкого вїдступу (евакуацїя, знищеннн матерїальних цїнностей); б) потребу деморалїзацїї ворога та зриву його планїв налагодженнн господарського та виробничого життн на окупованїй територїї (пїдпїльно-партизанський рух, саботаж, дїї «стихїйних» патріотїв тощо); в) бойовї дїї пїд час вїдступу і наступу з практично неминучою випадковою руйнацїєю, реевакуацїя тощо. В той же час без цього важко дати, бодай наблизену до об'єктивної, оцїнку діяльностї окупацїйної влади.

Як приклад, можна навести данї фонду П-11 (фонд Одеського обкому Компартїї України) Державного архїву Одеської облаетї, що мїстить листуваннн «Обласної комїсії сприяннн Надзвичайнїй державнїй комїсії» із «Республїканською комїсією сприяннн НДК», тобто документи, що склалися у першї мїсяцї пїсля визволеннн територїї Одеської облаетї. Бїльшостї документїв цїєї справи мїстять інформацїю про загальнї збитки (у тис. крб.) без жодної деталїзацїї щодо пїдприємств і установ обласного пїдпорядкуваннн чи адмїнїстративно-територїальної ознаки, чи форми власностї. В останньому випадку, через можливостї порївняннн даних із загальних втрат колгоспїв Одещини та втрат колгоспїв 25 районїв облаетї можна помїтити пропорцїйну невідповїдностї загальної суми втрат (17968713,6 тис. крб.) та втрат по 25 районам (12532632,3 тис. крб.), що має стати предметом додаткового аналізу.

Навїть тодї, коли маємо бїльш деталїзовану інформацїю, нею важко скористатися для аналізу діяльностї окупацїйної адмїнїстрацїї, оскїльки немає чїткого критерїю для порївняннн. Фїгурують райони і групи районїв, втрати колгоспїв і втрати громадян без жодного узгальненнн тощо. Проте, цї недолїки можна вїднести на рахунок стислих термїнїв, що вїдводилися на збираннн інформацїї, вїдсутнїсть квалїфікованих кадрїв, недосконалу методикун тощо. Значно складнїше, як це не парадоксально, виглядає ситуацїя, коли присутннн бїльш деталїзована інформацїя. Скажемо, є цифра загальної суми збиткїв у десяти районах Одеської облаетї і зведена вїдомїсть втрат щодо такої ж суми районїв, складенї в один час – осїнь 1944 р. [5, 14 – 15, 75, 76]. Однак ми не маємо можливостї провести коректне дослїдженнн, базуючись на цих документах, оскїльки, скорїше за все, їдеться про рїзний «набїр» районїв, про що можна судити через повне неспївпадїннн пїдсумкових даних із втрат. Проте, деталїзована вїдомїсть втрат «по десяти районах», навїть коли маємо їх перелїк, взагалї позбавляє нас будь-якої надїї на можливостї аналізу в форматї нашої теми, оскїльки данї щодо втрат на рївнї районїв вїд початку заведено у суперечливї дефїнїцїї, як-то «стоїмость имущества уничтоженного боевыми действиями и

затраты по ремонту поврежденных», «стоїмость имущества отобранного, испортившегося в результате условий оккупационного режима, затраты по ремонту поврежденного окупантами имущества», «стоїмость имущества, погибшего или испорченного при эвакуации и расходы по ремонту этого имущества» (в той же час ця вїдомїсть мїстить пункт «расходы по эвакуации и реэвакуации») [5, 76].

Коли ж хочемо проаналїзувати ситуацїю з втратами у промисловостї окупованого українського межирїччя Днїстра та Пївденного Бугу (Транснїстрїя), то маємо, по-перше, зведену інформацїю, здебїльшого, щодо промисловостї Одеси, а по-друге – інформацїю опосередковану. Так, наприклад, у справї № 53 («Сведения об ущербе, причиненном фашистскими оккупантами главнейшим промышленным предприятиям области»), зі 100 її аркушїв майже всї документи присвяченї одеським пїдприємствам. Крім того, самї данї мїстять плутану та слабку репрезентативну інформацїю, на кшталт: «до войны – 48 зданий, ... 3 – взорваны, ... 8 разрушены от авиабомб и разграблены...» (їдеться про консервнїй завод їм. Ленїна, розташованїй в Одесї у Високому пров., 22) [7, 17]. Бїльш насиченї інформацїйно справи фонду Р-2238 ДАОО (документи «Одесской областной комиссии содействия в работе Чрезвычайной Государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, предприятиям и учреждениям»). Вони подають подїбну інформацїю вкрай скупо та схематично. Наприклад, що стосується консервнїго заводу їм. Ленїна: «9 апреля 1944 г. – разрушен консервный завод им. Ленина» [8, 15]. Певним чином ситуацїю прояснюють порївняннн аналогїчних ситуацїй в їнших окупацїйних зонах, що мїститься у Центральних державних архївах України, Молдови, Нїмеччини, працях сучасних українських їсторикїв [9].

Втїм, вищесказане звсїм не означає, що треба вїдмовитися вїд їснуючого радянського джерельного масиву, створеного вїдразу пїсля визволеннн Пївдня України навеснї 1944 р. Навпаки, критичнїй аналїз ще бїльше переконує нас не лише у можливостї, а й необхїдностї конструктивної роботи з цим масивом джерел. Хоча магїстральною лїнїєю виходу з проблеми джерельного забезпеченнн нашої теми бачимо у бїльш комплексному пїдходї до її вивченнн, з залученннм даних усної їсторїї, бїльш активного застосуваннн порївняльного аналізу економїчного та соцїального розвитку рїгїону як у до-, так і пїслявоєннїй перїодї, бїльшїї уваги до окупацїйної преси, нового прочитанннн їноземної лїтератури (наприклад, праць О. Даллїна [10]), з обов'язковим залученннм праць румунських дослїдникїв без упередженого ставленнн до них тощо.

1. *Одесская газета.* – 1944. – 3 февраля.

2. *Цит. за: Левит И.Э. Крах политики агрессии диктатуры Антонеску.* – Кишинев, 1983.

3. *Бо Польсен Н. Розслїдуваннн воєнних злочинїв «по-советськи». Критичнїй аналїз матерїалїв Надзвичайнїй державнїй комїсії // Голокост і сучаснїсть.* – 2009. – № 1.

4. *Щетников В.П. До питання про втрати серед цивїльного населеннн на Пївднї України пїд час нїмецько-румунської окупацїї 1941-1944 рр. // Сторїнки воєнної їсторїї України.* – К., 2005. – Вип. 9 – Ч. 2.

5. *Державнїй архїв Одеської облаетї (далї – ДАОО).* – Ф. 11 – Оп. 11 – Спр. 51.

6. *Рївно за мїсяць, 9 сїчня 1945 р. Одеська обласна комїсія вїдправила до Києва точнїшї данї з бїльшими загальними цифрами: ДАОО. – Ф. 11 – Оп. 11 – Спр. 51. – Арк. 92. Звертає на себе увагу той факт, що якщо цифри загальної кїлькостї жертв (ї в тому числї дїтей) збїльшилися приблизно на 10%, то параметри «вїдправлених у*

- рабство та «гетто» піднялися майже на 25%.
7. ДАОО. – Ф. П-11. – Оп. 11. – Спр. 53.
  8. ДАОО. – Ф. Р-2238. – Оп. 1. – Спр. 26.
  9. Див.: Панченко В. Економічна стратегія ОУН 1920 – 1950-ті рр.: розробка та реалізація. – К., 2011; Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації 1941 – 1944. – К., 2010; та ін.
  10. Dallin A. *Odessa, 1941 – 1944: A Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule.* – California, 1957.

О. Г. Перехрест, А. П. Іржавська

ДЕМОГРАФІЧНІ ВТРАТИ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН УНАСЛІДОК ПОЛІТИКИ НАЦИСТСЬКОГО ФІЗИЧНОГО ТЕРОРУ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Серед актуальних проблем історії Другої світової війни однією із найгостріших є з'ясування демографічних втрат, дослідження яких наштовхується на значні труднощі, оскільки довгий час частина відповідних статистичних матеріалів знаходилася під грифом «цілком таємно». Відтак, історикам доводилося користуватися неповними даними, достовірність яких почасти була сумнівною, що зумовило в історіографії розбіжності у цифрах. У сучасних умовах вчені отримали можливість по-новому оцінити демографічні наслідки Другої світової війни. Зокрема, заслуговує на увагу науковий доробок з проблематики Г. Вербицького, О. Ковалені, М. Коваля, К. Козака, В. Короля, В. Косика, Г. Кривошеєва, О. Лисенка, П. Поляна, Л. Рибаківського та ін. Водночас чимало аспектів проблеми потребують подальшого дослідження, зокрема, визначення демографічних втрат східнослов'янських народів унаслідок нацистського фізичного терору, що і стало метою цієї статті.

Дослідження питання ускладнюється як різними оцінками в офіційних документах щодо кількості загиблих за роки війни й окупації цивільних громадян, військовополонених та остарбайтерів загалом по СРСР й, зокрема по УРСР, РРФСР і БРСР, так і вкрай обмеженими даними про національний склад жертв цих злочинів нацистів. Тому для встановлення кількості загиблих українців, білорусів і росіян, унаслідок фізичного терору нацистів, використовуються матеріали обмеженого кола джерел, в яких містяться показники щодо кількості й національного складу населення УРСР, РРФСР і БРСР у довоєнний період, наприкінці війни і у післявоєнний період, а також наведені в офіційних документах та наукових дослідженнях дані про кількість жертв від різних форм нацистського геноциду на окупованих східних територіях.

У лютому 1946 р. Й. Сталін оголосив, що у Великій Вітчизняній війні загинули 7 млн осіб радянського населення. У 1961 р. М. Хрущов у листі до шведського прем'єр-міністра вказав, що війна забрала два десятки мільйонів життів радянських людей. Через чотири роки Л. Брежнев повідомив, що країна втратила понад 20 млн. Уже через 45 років після закінчення війни президент СРСР М. Горбачов заявив, що війна забрала 27 млн життів радянських громадян [1, 548; 2, 36 – 37].

Згідно з повідомленням міжвідомчої Комісії, створеної 29 жовтня 2009 р., на виконання завдання Президента Росії і сформованої з представників Міноборони, ФСБ, МВС, Росстату й Росархіву, з метою остаточної оцінки людських і матеріальних втрат за період Великої Вітчизняної війни, загальні людські втрати СРСР у Великій Вітчизняній війні, за уточненими даними становлять 26,6 млн осіб, з яких 8,6 млн – військових, а понад 4,5 млн продовжують вважатися безвісти зниклими [3]. У відповідності з наведеними даними про втрати СРСР у війні, узгоджувалися й їх складові за різними категоріями

загиблих. Так, певний час підрахунки людських втрат СРСР базувалися на узагальнених даних «Обліку жертв злочинів німців та їх спільників на території СРСР на 1.03.1946 р.» Надзвичайної Державної Комісії зі встановлення й розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників. Ці дані подані нижче у таблиці 1.

Табл. 1

Жертви репресій окупантів на території СРСР [4, 11]

Територія	Знищено мирного населення	Знищено військовополонених	Вигнані до Німеччини
Всього по СРСР	6 074 847	3 912 193	4 128 796
РРФСР	655 825	1 125 515	1 269 189
УРСР	3 178 074	1 318 463	2 032 112
БРСР	1 360 034	838 243	373 698

Пізніше застосовувалися дані, наведені в документах Нюрнберзького процесу, згідно з якими, гітлерівцями на окупованій території РРФСР було знищено 1 млн 793 тис. осіб, УРСР – 4 млн 497 тис., БРСР – 2 млн 198 тис., а всього на окупованій території СРСР – 9 млн 987 тис. осіб [5].

Вагомі уточнення щодо кількості жертв серед цивільного населення та радянських військовополонених були зроблені у, редагованому В. Дашичевим, збірнику документів (1967). Згідно з наведеними у ньому даними, кількість населення на окупованій ворогом радянській території з довоєнних 88 млн осіб скоротилася до 55 млн, тобто на 33 млн, у тому числі, міське – з 25 млн до 10 млн, сільське – з 63 до 45. Із цих 33 млн осіб – 10 млн були евакуйовані в тил, частину населення призвали до лав Червоної армії, решта були вигнані окупантами до Німеччини, знищені або загинули від голоду і хвороб. Стосовно військовополонених вказано, що із 3,9 млн радянських військових бранців у живих залишилося, за даними чиновника міністерства праці нацистської Німеччини Е. Мансфельда, 1,1 млн. Із 5,75 млн радянських військовополонених до 1 травня 1944 р. у таборах померли 1,981 млн осіб, 1,030 млн «убиті за спроб до втечі» або передані гестапо для «ліквідації», 280 тис. загинули в пересильних пунктах і таборах. Таким чином, за досить неповними даними, близько 3,3 млн радянських військовополонених до середини 1944 р. замучені й убиті в нацистських таборах [6, 102 – 103].

У 1990-х рр. опубліковані нові офіційні документи та дослідницькі версії із зазначеної проблеми. У підготовлених російськими військовими і цивільними істориками працях вказується, що загальна кількість громадян СРСР, які загинули протягом 1941 – 1945 рр., складає 27 млн осіб [7, 128]. За основу підрахунків взято обліково-статистичний метод, що базується на вивченні наявних облікових документів. Втрати цивільного населення обчислювалися за допомогою балансового методу, шляхом порівняння кількості та вікової структури населення Радянського Союзу на початок та кінець війни. Було заявлено, що із загальної кількості загиблих тільки 10,7% – військові втрати, решта – жертви нацистського фізичного терору на окупованих територіях.

На початку 2000-х рр. у російських виданнях з'явилися нові дані щодо демографічних втрат СРСР у війні. Так, у відповідному статистичному дослідженні, за редакцією Г. Кривошеєва, зазначається, що гітлерівцями на окупованій території СРСР навмисно були винищені понад 7,4 млн осіб, у тому числі: на території РРФСР – 1,8 млн, УРСР – 3,256 млн, БРСР – 1,547 млн. Примусово вивезено на роботи до Німеччини – 5 млн 269,5 тис. осіб, у тому числі: з РРФСР – 1906661, з УРСР – 2 млн 402 тис., з БРСР – 399 тис. 374. Із загальної кількості радян-